

20-22 Aralık 2019 / MALATYA

**1. ULUSLARARASI BEYDAĞI
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
KONGRESİ KİTABI**

ISBN – 978-625-7954-06-8
ISPEC Yayınevi

BEYDAĞI

1. SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ

20-22 Aralık 2019 / MALATYA

Kongre Kitabı

Editörler

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Dr. Mutlu ÖZGEN

Bu kitabın tüm hakları İSPEC Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

ISPEC Publications - 2019©

Yayın Tarihi: 25.12.2019

ISBN – 978-625-7954-06-8

KONGRE ID

KONGRE ADI

1. ULUSLARARASI BEYDAĞI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ

TARİH ve YER

20-22 Aralık 2019 / MALATYA, TÜRKİYE

ORGANİZATÖR

İktisadi Kalkınma Ve Sosyal Araştırmalar Derneği
Yeşilyurt Belediyesi

KONGRE ONURSAL BAŞKANI

Mehmet ÇINAR

(Yeşilyurt Belediye Başkanı)

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Mustafa TALAS

ULUSLARARASI KATILIMCILAR

Şamsiddin Kamoliddin – ÖZBEKİSTAN (S. 187-188)

Maryam Akbari Noshad – AZERBEYCAN (S. 423)

Bilorus Tetiana – UKRAYNA (S. 424-426)

Лилия Айсовна Бускунбаева – RUSYA (S. 524-527)

Ulas Baran BALOGLU - İNGİLTERE

KABUL EDİLEN BİLDİRİ SAYISI

74 bildirim

REDDEDİLEN BİLDİRİ SAYISI

3 bildiri

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Tüm Başvurular Çift Kör Hakem Değerlendirmesi Sürecinden Geçmiştir

BİR DİNİ TECRÜBE TÜRÜ OLAN “TANRI İLE BİRLİK” TECRÜBESİNİN ZİHİNSEL
TEMELLERİ (VAHDET-İ VÜCUD)
THE MENTAL BASIS OF THE EXPERIENCE OF “COMMUNION WITH GOD” AS A TYPE OF
RELIGIOUS EXPERIENCE (UNITY OF EXISTENCE)

Aysel TAN

PhD Student at Philosophy and Religious Science Department of Fırat University Institute of Social
Sciences

ÖZET

Tanrı'nın varlığı ile ilgili iddialar insanlık tarihinin her döneminde ve devrinde görülmüştür. Bu iddialar bazen sadece dinî, bazen sadece felsefî ve bazen de mistik özellikler gösterebilmektedir. Fakat zaman zaman bu üç bakış açısının iç içe geçtiğini, birbiriyle harmanlandığını, dinî bir iddianın felsefî kaynaklarla veya mistik iddiaların dinî ve felsefî argümanlarla beslendiğini görmekteyiz. Elbette bu üçü arasında kesin bir ayırım yapamayız fakat bu üçünde ana çitayı oluşturan etmenleri belirlersek, aralarındaki farkı görmemiz mümkün olur. Dinî, felsefî ve mistik iddiaların farklılığının ortaya çıktığı en önemli nokta dinde Tanrı'nın birliği (yani tevhid=La ilahe illallah), felsefede 'ilk hareket ettirici' (ilk fail/etken fail), mistik düşüncede ise 'Tanrı ile birleşme' (hulul, ittisal=La mevcude illa hu) şeklindeki iddialardır. Tanrı'nın varlığı ve niteliği meselesi görüldüğü gibi farklı nitelikler arz eder ve Tanrı anlayışındaki bu farklılıklar da farklı evren, dünya, varlık ve insan anlayışına yol açar. Tanrı anlayışı ne kadar değişirse ve farklılaşarsa buna bağlı olarak bütün sistemler domino etkisiyle değişime uğramaktadır.

Tanrı'nın varlığı ve birliği meselesi aslında temelde bir anlama, yorumlama, çıkarım yapma ve buna bağlı olarak insanın zihinsel süreçleridir. Eğer insanın fiziksel gelişimi (beyin ve işlevleri) ve buna bağlı Jean Piaget'in ortaya koyduğu Zihinsel Gelişim Dönemleri bilinirse bu farklı Tanrı anlamalarını ve yorumları açıklamak mümkün olur. Tanrı'yı bilmenin objektif ve sübjektif tarafları ortaya çıkar ve 'akla dayalı' bir açıklama yapmanın yolu açılır. Bu bildiride soyut işlemler dönemine ulaşan bir bireyin 'akılcı sezgi' ile doğru bir Tanrı anlayışına ulaşabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mistisizm, Tanrı'nın birliği, tevhid, ilk hareket ettirici, hulul, ittisal, Jean Piaget, Zihinsel Gelişim Dönemleri.

ABSTRACT

The claims regarding to the existence of God has been encountered in every period and part in the history of mankind. These claims sometimes have only religious or philosophical, or mystical features. However, we can see these three perceptions interlocked, in harmony with each other, or that a religious claim can be nurtured with philosophical sources or a mystic claim can be nurtured by religious and philosophical arguments. Certainly, we can not make a specific differentiation among these three sides but we will be able to see the differences if we define the factors that build the base of them. The most important point that shows the difference among religious, philosophical and mystic claims is the oneness of God in religion (tevhid=la ilahe illallah), 'the first commentator' in philosophy (the infinite power, efficient cause), 'the communion with God' in mysticism (initiation, joining= La mevcude illa hu). The issue of the existence and characteristics of God offers various features and these differences in the understanding of God create divergent perceptions of universe, world, existence and human. The more the perception of God changes, the more changes happen in all the systems like dominoes.

The issue of the oneness and existence of God is a mental process of humans as it is an understanding, interpreting making implications. If we learn the physical development of human (brain and its functions) and Mental Development Phases presented by Jean Piaget, it will be possible explain the various understanding and interpretation of God. The objective and subjective sides of cognizing the God will come out and the way to make a 'rational' explanation will be opened. This paper aims to

prove that an individual who has reached the formal operational period can have access to a true understanding of God with ‘rational intuition’.

Keywords: Mysticism, Oneness of God, tevhid, first commentator, initiation, joining, Jean Piaget, Mental Development Phases.

GİRİŞ

Tanrı'nın varlığı ile ilgili dini, felsefi ve mistik iddialar insanlık tarihinin her döneminde ve devrinde görülmüştür. Bu iddialar bazen dinî, bazen felsefi ve bazen de mistik özellikler gösterebilmektedir. Fakat zaman zaman bu üç bakış açısının iç içe geçtiğini, birbiriyle harmanlandığını, dinî bir iddianın felsefi kaynaklarla veya mistik iddianın dinî ve felsefi argümanlarla beslendiğini görmekteyiz. Elbette bu üçü arasında kesin bir ayırım yapamayız fakat bu üçünde ana çatıyı belirlediğimiz zaman, aralarındaki farklar ortaya çıkacaktır. Dinî, felsefi ve mistik iddiaların birbirinden farklı olduğu ortaya çıkınca şöyle bir manzara ile karşılaşmak mümkün olur: Dinde ‘Tanrı’nın birliği (tevhid)’, felsefede ‘ilk hareket ettirici (İlk Fail), mistik düşüncede ise ‘Tanrı ile birleşmek (vusul, ittisal, hulul, vahdet-i vücud)’ şeklinde iddialar vardır. Tanrı'nın varlığı ve niteliği meselesi görüldüğü gibi farklı nitelikler arz etmektedir ve bu Tanrı anlayışındaki farklılıklar da farklı evren, dünya, varlık ve insan anlayışına ve bundan kaynaklanan çeşitli sorunlara yol açar. Tanrı anlayışı ne kadar değişirse ve farklılaşarsa buna bağlı olarak bütün inanç sistemleri, domino etkisi yaparak farklılaşmaktadır. O nedenle Ernest Wolf-Gazo İslam medeniyetinde meydana gelen değişimin kökenini Tanrı anlayışındaki (yani tevhid) değişme ve dönüşmeye bağlamıştır. Tanrı anlayışı değiştiği için medeniyetin çöktüğünü söylemektedir.¹ Peki Tanrı anlayışı nasıl değişim ve dönüşüme uğramaktadır? Buna neden olan birçok etken olmakla beraber temelde üç etken olduğu söylenebilir:

- 1)Psikoloji/Eğitim (Eğitim yetersizliği nedeniyle toplumda zihni gelişimin yetersiz kalması)
- 2)Sosyolojik/Kültürel (Diğer kültürlerin İslam dini üzerindeki etkileri)
- 3)Dini Etki (Ayetlerin tevil edilmesi, mevzu hadisler, sahabe rivayetleri)

Tanrı'nın varlığı ve birliği meselesi temelde bir anlama, yorumlama, çıkarım yapma ve buna bağlı olan zihinsel bir süreçtir. Eğer insanın fiziksel (beyin ve işlevleri) ve buna bağlı zihinsel gelişim dönemleri ortaya konulabilirse bu farklı anlamaların ve yorumların neden kaynaklandığını kolaylıkla açıklamak mümkün olur. Burada Tanrı'yı bilmenin objektif ve sübjektif tarafları vardır. Ve anlamayı etkileyen birçok dış etken söz konusudur. Bu unsurların dikkate alınarak herkese hitap edecek, evrensel bir açıklama elbette ‘akla’ göre olan açıklama olacaktır. O nedenle zihinsel gelişimin en üst devresi olan soyut işlemler dönemi ve buna bağlı gelişen düşünme biçimleri² dikkate alınarak Tanrı'nın varlığı ve birliği probleminde tutarlı bir cevap bulunabilir.

¹ Ernest Wolf-Gazo, “Batı’da ve İslam’da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım”, (Çev. İbrahim Özdemir), İslami Araştırmalar, c. 3, sayı 2.

² Bu dönemde mantıksal düşüncenin kendini gösterdiği düşünce tarzlarından biri olan tümdengelim (deductive reasoning) düşünce tarzı gelişir. Soyut işlemler döneminde amaç, somut dönemde yapılamayan iki sistem arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. Düşünceyi daha üst düzeyde bir sistem içinde koordine etme yeteneğinin gelişmesiyle, gerçek dünyadan varsayımsal dünyaya geçilir ve gerçeklik tarafından hemen harekete geçirilmeyen düşünce sistemleri bu şekilde uyarılır. Bu varsayımsal düşünmeye eğilim, oldukça üst düzeyde soyut düşünmeye sevk eder ve soyut işlemlerdeki çocuk ahlak, inanç, aşk, varolma gibi konular üzerinde düşünür. Bu dönemde soyut kavramlarla düşünme, oranlar/cebirsal dönüştürmeler ve diğer saf soyutlamalar, mantıksal akıl yürütmeler (klasik mantık), değer ve inanç sistemini yapılandırma gerçekleştirir. Soyut işlemler döneminde çocuk hipotetik düşünür. Yani bire bir münazara yaparken, bulunduğu gruba verilen konuyu, o konuyu benimsemese bile tartışmanın hatırı için o konuda fikir üretip savunabilir veya hipotetik düşünmeye ağırlık veren satranç oyununu oynamaya başlayabilir. Hipotez kurar, ihtimaller üzerinde düşünür, analiz, sentez yapar, soyut kavramları (oran, enerji, atom) öğrenir. Birleştirmeci (kombinasyonel) düşünebilir. Yani birkaç faktörün birlikte ele alınarak sorunun çözülmesi bu dönemde edinilir. Göreli, yani kişiye, yere, ve zamana göre değişen kavramlar da bu dönemde edinilir. Çocuklardaki benmerkezilikten farklı olarak ergen benmerkezliği ortaya çıkar. Ergen başkalarının perspektifini alabilmeye başladığı için ‘ya onlar ne der’ diye düşünmeye başlar. Sonuç olarak bilişsel gelişim süreci tümevarımdan tümdengelimle doğru bir akıl yürütme kapasitesine erişir. Piaget’e göre soyut işlemler dönemi, zihinsel büyümenin sonuna işaret eder. Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, Remzi Y., 10. Basım, İstanbul, 2000, s. 352-353; Solso Robert L. vd., Psikoloji, (Çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), Kitabevi Y., 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 463.

BEYİN GELİŞİMİ VE ZİHİNSEL GELİŞİM KURAMLARI

Beyin gelişimine bağlı olarak geliştirilen Zihinsel Gelişim Kuramı, Jean Piaget'in ortaya attığı ve L.Vhygotsky'nin ekleme ve ilavelerle genişlettiği bir teoridir. Piaget, bebekler, çocuklar, ergenler ve yetişkinler üzerinde yaptığı çalışmalarda insanın fiziksel gelişimine paralel olarak ruhsal ve zihinsel gelişiminde belli dönemler ve aşamalardan geçtiğini ileri sürmüştür. Örneğin bir çocuğun fiziksel gelişim dönemlerinde belli becerileri kazanamazsa, yani emekleyen çocuğun yürümesi için destek olunmazsa ve o kritik yürüme dönemi geçerse çocuğun ömür boyu dik yürüyemeyeceğini söyleyen Piaget, tıpkı bunun gibi zihinsel/ruhsal gelişim dönemleri olduğunu ve belli dönemlerde belli becerilerin kazanılmasının kritik aşamaları olduğunu, bu dönemler geçerse zihinsel anlamda bireylerin gelişemeyeceğini söyler.³

Zihinsel Gelişim Kuramı, temelde dört döneme sekiz evreye ayrılmaktadır.⁴ Bu dönemler kısaca şöyledir:

- 1)0-2 Yaş (Duyu-Devinim Dönemi)
- 2)2-7Yaş (Sembolik ve Sezgisel İşlemler⁵ Dönemi)
- 3)7-11 Yaş (Somut İşlemler Dönemi)
- 4)11-17 Yaş (Soyut İşlemler Dönemi)

Piaget, bu kuram ile bir insanın hangi dönemde 'ne şekilde düşünüp, nasıl akıl yürüttüğünü ve mantığını kullandığını' ortaya koymaktadır. Piaget, bu dönemlere bağlı olarak gelişen düşünme ve mantık kullanma işleminin her toplumda ve millette evrensel bir nitelik taşıdığını fakat eğitimin kalitesine göre dönemler arasında geçişlilik olduğunu ifade eder. Örneğin tarım toplumlarında üst düzey soyut düşünme biçimi %5 gibi küçük bir oranken, gelişmiş toplumlarda bu oran % 60'lara ulaşabilmektedir. Yine eğitimin kalitesine bağlı olarak ülkeler arasında da belirgin farklar görülmektedir. İspanya gibi bir ülkede zihinsel gelişim testlerinde çocuklar düşük puan alırken, İsviçre'de daha yüksek puanlar alabilmektedirler. Piaget, zihinsel gelişim ölçeği ile çocukların zihinsel gelişimlerinin hangi dönemde olduğunu tespit edebilmektedir. Ayrıca eğer toplum üst düzey soyut düşünen bir bireyi onaylamıyorsa o kişi zihinsel anlamda gerileyebilmekte somut hatta duygusal sezgici (mistik) dönemin zihinsel düşünme özelliklerini gösterebilmektedir.

Piaget'in Zihinsel Gelişim Kuramı'nın ve bu kuramdan yola çıkarak oluşturulmuş Kohlberg'in Zihinsel Ahlak Gelişim Kuramı'nın⁶ din alanına çeşitli düşünürlerce uygulandığını görmekteyiz. Din alanına zihinsel gelişim kuramı uygulandığında insanın fiziksel ve zihinsel gelişimine paralel olarak gelişen 'dini gelişim dönemleri' olduğu ortaya çıkmaktadır. Dini gelişim dönemleri duygusal (sezgisel), somut ve soyut olarak temelde üçe ayırmak mümkündür. Duygusal dönemde Tanrı, ibadet, peygamber, vahiy anlayışı farklı olur, somut ve soyut dönemde bu kavramlar farklılaşır. Buna bağlı olarak ahlaki gelişim de değişmektedir.

İnsanın beyin gelişimi, belli dönemleri ve aşamaları içermektedir. Beynin bu gelişimine paralel olarak insanın anlama, düşünme ve kavrama şekli de giderek gelişmekte ve farklılaşmaktadır. Tek bir anlama, tek bir düşünme veya kavrama diye bir şey söz konusu değildir. İnsanın Zihinsel Gelişim Dönemi'ne göre değişen ve farklılaşan düşünme, anlam ve yorumlama yetisi vardır. Bu yeti, matematik, dil, fen ilimleri alanında olduğu gibi din alanında da anlamayı etkilemektedir. Ve dinde Tanrı, insan ve varlık anlayışı bu dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Felsefi, dini ve mistik düşüncelerin Tanrı anlayışı tahlil edildiğinde, her birinin farklı zihinsel gelişim dönemleri içinde girdiği görülür.

Tanrı algısı çocuklukta yani duygusal-sezgisel dönemde mistik bir karakter taşımaktadır. Çocuk kendisi ile varlığı, varlık ile Tanrı'yı ve Tanrı ile kendisini birbirinden ayıracak zihinsel kapasiteye (yani somut ve soyut düşünme biçimine) henüz ulaşmamıştır. Bazen kendisini Tanrı gibi görür, her şeye güç yetirebileceğini düşünür, bazen varlığı Tanrı, Tanrı'yı insan gibi hayal eder. Anne-baba figürü çocukta

³ Banu Yazgan İnanç vd., 'Gelişim Psikolojisi I', Pegem Akademi, 14.Baskı, Ankara, 2018, s. 52-53.

⁴ Yazgan, age, s. 117-136.

⁵ Piaget'in 'işlemler'den kastı 'akli muhakeme ve mantık yürütme becerisidir.'

⁶ Yazgan, age., s. 223.

Tanrı anlayışının şekillenmesinde rol oynar. Çocuk bu dönemde doğru-yanlış, hayal (rüya)-gerçek ayırımı yapamaz, masal ve hikayelerin gerçek olduğunu zanneder. Örneğin Noel Baba'nın gerçek biri olduğunu düşünür.⁷ Bu zihin yapısı dinde 'mistik' düşünceye karşılık gelmektedir. Mistik zihne sahip biri tıpkı çocuklar gibi Tanrı-varlık-insan ayırımı yapamazlar. Her yerde Tanrı olduğunu (panteizm) ve bütün varlığın Tanrı ile eş olduğunu (Vahdet-i Vücut) düşünürler. Bu düşünme biçimi Yahudilikte Kabalizm, Hıristiyanlıkta Gnostisizm ve İslam'da ise mistik düşünürleri temsil eden Tasavvuf düşüncesinde görmek mümkündür. Varlığa sadece 'duygusal ve sezgisel' olarak yaklaşan bu mistik düşünürlerde somut (deneysel) ve soyut (akli-mantiki) işlemler dönemi dikkate alınmamakta ve 'aşk', 'sevgi', 'ruhsal birleşme' ..vb. kavramlar etrafında düşünce şekillenmekte bu nedenle de sezgi anlayışları duygudan ileriye gidememektedir.⁸

Somut İşlemler Dönemi'nde bir birey artık zihinsel anlamda biraz daha geliştiği için Tanrı, insan ve varlık ayırımı yapabilecek düzeye gelmiştir. Hikaye ve masal kahramanlarının gerçek olmadığını bilir, okulda somut ve deney odaklı tümevarımsal yolla bilgi edinebilir, din söz konusu olunca artık ibadetler (deney) yoluyla Tanrı'ya yönelmesi gerektiğini fark eder. Yani Tanrı ile artık birleştiğini ve kendisini Tanrı ile özdeş gördüğünü, her şeyin kendisi için var olduğunu, her şeye güç yetirebileceğini düşündüğü zihinsel karmaşadan kurtulmuş olur. Burada Tanrı ile kendisinin farklı olduğu 'ikilik' durumu ortaya çıkar. Tanrı ve kendisi farklıdır, doğa, insan ve Tanrı özdeş değildir. Tanrı kuralları koyar, insan ona uyar, insan Tanrı'ya ibadet eder.

Son dönemde yani Soyut İşlemler Dönemi'nde artık Tanrı, soyut bir varlık olarak düşünülür. İnsan ve diğer varlıklardan ayrı olarak kavranan bir 'ilke' (teistik dinlerde 'yaratıcı', felsefede ise 'ilk sebep')ye dönüşür. Bu dönemin düşünce seviyesine ulaşan bireyler Tanrı'yı sadece bir baba veya rab figürü ile duygusal bir bağ kurarak veya ibadet/ritüeller ile yönelmez. Aynı zamanda Tanrı'nın varlığına rasyonel deliller (dinde Kelamcıların ortaya koyduğu 'teistik deliller; felsefede filozofların Tanrı ile ilgili rasyonel delilleri) ararlar. Teistik deliller, felsefede metafizik kuramlar soyut zihinsel kapasiteye ulaşan bireylerin isteklerini karşılamaya yöneliktir. Fakat akli (soyut) delil arayışı diğer dönemlerde görülmez. Mistikler somut veya soyut dönemi önemsemedikleri ve dine sadece duygusal baktıkları için onlar için tek delil 'kalp/gönül' ile ortaya çıkan duygudur. İbadetlerin yerine ise duygusallığı artırmak için riyazet, zikir, fena, beka...vb. kavramları geliştirmişlerdir. Somut dönemdeki birey duygusal bağ ile Tanrı'ya bağlı olduğu gibi somut yolla yani ibadet ve dini ritüelleri yerine getirerek inancını somut hale getirir. Fakat soyut döneme geçmemişse, Tanrı'nın varlığına dair akli delil arayışına yönelmeyecek ve akli delillerin 'dine aykırı olduğunu' bile iddia edebilecektir. Ve dinin emirlerini literal anlama yoluna gidecektir. (Selefilik, Hasidilik..vb. dini geleneklerde olduğu gibi)

SONUÇ

Tanrı ile birlik iddiası beyin gelişimi ve buna bağlı Zihinsel Gelişim Kuramı'na göre değerlendirildiğinde görüldü ki, bu birlik iddiası yani Tanrı ile birleşme, Tanrı ile kendini ve varlığı ayıramama durumu mistiklerdeki 'duygusal' yoğunluktan (aşk) kaynaklanmaktadır. Aynı duygusal yoğunluğun çocuklarda ve ilkel zihinlerde olduğunu görmek mümkündür. Bu duygusal yoğunluk nedeniyle deneyden ve akıldan uzak olan dinle ilgili açıklamalar bireylerin kendilerini 'Tanrı ile birleştiği' (fena), bütün varlığın Tanrı olduğu (vahdet-i vücud) yanılgısına sürüklemiştir. Mistiklerin bu iddialarına karşı teistik dinlerde ve soyut felsefi düşüncede bu iddiaların olmadığını görmekteyiz. Tanrı'nın insan ve varlıkla özdeş olmadığı ve insanın Tanrı ile birleşmesinin mümkün olmadığı Zihinsel Gelişim Kuramı verilerine göre ortaya çıkmıştır.

Mistiklerin dinle ve Tanrı ile ilgili iddialarına itiraz edenlere 'herkes bizi anlayamaz, bizi bilemez, bizim tecrübeyi bilmeleri imkansızdır' gibi ifadelerle karşı çıkmalarının kökeninde 'çocuksu duygusal bir mantık' yattığını bu bildiride ortaya koymuş olduk. Aslında mistik tecrübeleri üst düzey bir anlamayı, Tanrı'yı bilmeyi öngörmemektedir. Tam tersine 'duygusal' olduğu için alt düzey bir zihinsel dönemin

⁷ Cüceloğlu, age., s. 353.

⁸ Sezgi anlayışının Zihinsel Gelişim Kuramı'na göre farklılaştığını ortaya koyduğumuz bildirimizin tam metni için bkz: Aysel Tan, "Dini Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve Önemi", 21-23 Eylül 2019 Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi, İksad Yayınları, Malatya, s. 978-987.

özellikleriyle Tanrı'yı anlama ve anlatma çabası içinde olduklarını söylemek mümkündür. Piaget de çocuklarla ilgili yaptığı farklı deneylerinde onların Tanrı algısının nasıl olduğu, hayal/rüya ayırımını yapamadıkları, inanç durumlarını ortaya koymuştur. Piaget'in Zihinsel Gelişim Kuramı'ndan faydalanarak yapılan dini gelişim ile ilgili bazı çalışmalar da bulunan bu sonucu destekler niteliktedir.⁹

Temel çıkarımlar:

- 1) İnsanın fiziksel gelişimine paralel gelişen beyin ve zihinsel gelişim dönemleri vardır.
- 2) Çocuğun bu dönemlere bağlı olarak değişen Tanrı, insan ve varlık anlayışı mevcuttur.
- 3) Yine bu dönemlere bağlı olarak matematik, fen, biyoloji gibi bilimlerin öğrenilmesi değiştiği gibi dini öğrenmek ve algılamak da değişmektedir.
- 4) Din algısının temelinde Tanrı'nın nasıl algılandığı meselesi vardır.
- 5) Tanrı algısı temelde üç farklı şekilde ortaya çıkar:
  - Duygusal Tanrı algısı (mistik nitelikli, Vahdet-i Vücut anlayışı etrafında şekillenir)
  - Somut Tanrı algısı (somut nitelikli, ibadet/ritüel etrafında, kurallara bağlı bir şekilde şekillenir)
  - Soyut Tanrı algısı (Tanrı'nın varlığına akli ve mantıki deliller getirme ile şekillenir.)

Sonuç olarak insan; duygu, somut ve soyut yönü olan bir varlıktır. Ve insan bu üç yetisini kullanarak Tanrı, varlık ve kendisi hakkında çıkarımlarda bulunur. Bu üç dönem onda üç tür sezgisel yeteneği ortaya çıkarır. Ve bu üç sezginin birleşimi ile hakikate/doğru bilgiye ulaşmaya çalışır.

KAYNAKÇA

- Cüceloğlu Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Y., 10. Basım, İstanbul, 2000, s. 352-353; Solso Robert L. vd., Psikoloji, (Çev. Ayşe Ayçiçeği-Dinn), Kitabevi Y., 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 463.
- İnanç Banu Yazgan vd., Gelişim Psikolojisi I", Pegem Akademi, 14. Baskı, Ankara, 2018, s. 52-53.
- Osmanoğlu Cemil, Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi, Marmara Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 53-67.
- Tan Aysel, "Dini Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve Önemi", 21-23 Eylül 2019 Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi, İksad Yayınları, Malatya, s. 978-987.
- Wolf-Gazo Ernest, "Batı'Da ve İslam'da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım", (Çev. İbrahim Özdemir), İslami Araştırmalar, c. 3, sayı 2.

⁹ Cemil Osmanoğlu, Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi, Marmara Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 53-67.